

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

ДІДЕНКО ІРИНА ОЛЕКСІЇВНА

УДК 37.014 (09) “1861/1920” (043.3/.5)

**ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В
РОБОТІ ПЕДАГОГІЧНИХ З’ЇЗДІВ (1861-1920)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

- Науковий керівник:** кандидат педагогічних наук, доцент
Бугаєць Наталя Анатоліївна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С.Сковороди,
завідувач кафедри хореографії.
- Офіційні опоненти:** доктор педагогічних наук, професор
Ваховський Леонід Цезаревич
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка,
проректор з науково-педагогічної роботи;
- доктор педагогічних наук, доцент
Шумілова Ірина Федорівна,
Бердянський державний
педагогічний університет,
доцент кафедри
менеджменту та адміністрування.

Захист відбудеться « 10 » жовтня 2018 р. о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.04 Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61002, м. Харків, вул. Алчевських, 29, ауд. 216.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розісланий « 07 » вересня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.А.Штефан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Бурхливий розвиток сучасної науки і техніки, інтенсивне поширення інформаційних технологій ставить нові цілі перед освітою, навчанням і вихованням учнівської молоді. Стратегічні напрями їх реалізації знаходяться в центрі уваги держави та зазначаються в офіційних документах: Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013р.) Закон України «Про вищу освіту» (2014р.), Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» (2016р.) і Закон України «Про освіту» (2017р.).

Розв'язання означеної проблеми неможливе без урахування досвіду минулого, надбань світової та вітчизняної педагогічної науки. Одним із явищ, яке мало потужний вплив на розвиток вітчизняної педагогічної думки другої половини ХІХ – початку ХХ століть, зокрема проблем навчання і виховання, стали педагогічні з'їзди. По-перше, освітянські з'їзди були квінтесенцією надбань педагогічної науки, важливою формою загально-педагогічного руху, з'їзди відповідали живим потребам школи, учительства. По-друге, з'їзди були «одним із порівняно швидких засобів для можливого вдосконалення вчительського персоналу та навчально-виховної справи в земських школах» (М. Бунаков). По-третє, з'їзди давали змогу народним вчителям із сільської глибинки поспілкуватися з провідними педагогами свого часу (М. Корф, М. Бунаков, К. Ушинський), відвідати їхні відкриті заняття, побачити на власні очі дієвість окремих методик, що сприяло вдосконаленню власних професійних знань, умінь та навичок. По-четверте, педагогічні з'їзди стимулювали вчителів до активності, творчості, давали можливість збиратися разом, вирішувати проблемні питання колегіально.

Проблема діяльності педагогічних з'їздів другої половини ХІХ – початку ХХ століть не залишилась поза увагою педагогів, громадських діячів досліджуваного періоду і сучасних дослідників. Так, уперше досвід проведення з'їздів аналізувався у працях їх організаторів, керівників та безпосередніх учасників: М. Корфа, М. Лавровського, М. Бунакова, С. Русової, Д. Семенова, К. Ушинського. Повідомлення про педагогічні з'їзди з'являлись у тогочасній пресі: «Одесский вестник», «Педагогический листок», «Вестник Одесского земства», «Русская школа», «Южный край», «Школьное обозрение», «Одесский листок». На початку ХХ століття на території України почали друкуватися педагогічні журнали «Світло» та «Вільна українська школа», на сторінках яких також регулярно висвітлювались проблеми навчання і виховання, що порушувались на педагогічних з'їздах. У подальшому розгляд питань змісту та напрямів діяльності педагогічних з'їздів у періодичній пресі активізувався лише у 50-70 рр. ХХ століття («Советская педагогика», «Народное образование», «Семья и школа», «Вопросы психологии»).

У контексті розбудови пострадянської України, коли для педагогічного загалу були відкриті архіви, почали з'являтися монографічні праці, присвячені історії України та історії розвитку педагогічної думки в Україні, в яких знайшло місце й педагогічним з'їздам, як одним із головних важелів реформ в освіті кінця ХІХ –

початку ХХ століття (І. Албул, Б. Бід-Бад, В. Борисенко, Д. Бурдаков, Г. Васькович, Л. Ваховський, В. Вихрущ, О. Гоменюк, О. Гордійчук, І. Добрянський, О. Друганова, Л. Єршова, І. Зайченко, А. Коцур, І. Кучинська, Ю. Лавринчук, Д. Мазоха, Г. Непорожня, В. Постолатій, С. Сірополко, Н. Туренко, С. Якименко).

Після здобуття Україною незалежності педагогічні з'їзди стали об'єктом наукових пошуків. Так, С.Золотухіна вивчала з'їзди в контексті питань виховуючого навчання; Р. Гавриш, А. Гуз, Л. Дровозюк, Л. Корж, О. Мармазова, Н. Олійник, І.Шумілова – у зв'язку з освітньою діяльністю земств; О. Бабіна, І. Лисенко, М. Марчук, Ю. Надольська, М. Собчинська, – з позиції розвитку освіти та педагогічної думки в Україні; О. Донченко, Г. Котломанітова, З. Нагачевська - у контексті проблем виховання; А. Гречка, С. Дмитренко, О. Морозова – з позиції діяльності суспільних і громадських організацій у напрямі українізації освіти; Л. Гаєвська – у контексті державного управління; Н. Белозьорова, В. Вдовенко, Т. Гавриленко, О. Гайдай, О. Драч, М. Мінц - у межах розвитку початкової освіти. Проте проблеми навчання і виховання учнівської молоді в роботі з'їздів цілісно не вивчалися.

Доцільність дослідження зумовлено також об'єктивною потребою розв'язання існуючих *суперечностей* між: високим статусом педагогічних з'їздів у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття і недооцінкою їх ролі і значення у реформуванні шкільної і вищої освіти в сучасних умовах; прагненням використання прогресивного наявного історико-педагогічного досвіду відображення проблем навчання і виховання в роботі освітянських з'їздів і відсутністю цілісного неупередженого його вивчення й узагальнення; потребами духовного, морального, естетичного, фізичного, розумового розвитку учнівської молоді в закладах освіти та фрагментарністю використання набутого у вітчизняному просторі досліджуваного періоду досвіду.

Отже, актуальність зазначеної проблеми, її недостатня розробленість, необхідність розв'язання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Проблеми навчання та виховання учнівської молоді в роботі педагогічних з'їздів (1861-1920)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано згідно з темою науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Підвищення ефективності навчально-виховного процесу в середніх загальноосвітніх і вищих навчальних закладах» (РК№-1-200199004104).

Темі дослідження затверджено вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (протокол № 5 від 24.06.2016 р.)

Мета дослідження - визначити внесок педагогічних з'їздів досліджуваного періоду у розвиток проблем навчання і виховання учнівської молоді.

Відповідно до мети поставлені такі **завдання дослідження**:

1. Вивчити стан дослідженості окресленої проблеми;
2. З'ясувати роль педагогів, громадських діячів в організації роботи освітянських з'їздів досліджуваного періоду, узагальнити їхні погляди на значення з'їздів у вирішенні проблем навчання і виховання учнівської молоді.

3. Визначити і розкрити етапи обговорення на з'їздах проблем навчання і виховання, схарактеризувати особливості їх розв'язання учасниками освітянських форумів; здійснити класифікацію педагогічних з'їздів досліджуваного періоду.

4. Окреслити перспективи творчого використання набутого педагогічного досвіду обговорення на засіданнях з'їздів проблем навчання та виховання учнівської молоді у сучасних умовах.

Об'єкт дослідження - діяльність педагогічних з'їздів у 1861-1920 рр.

Предмет дослідження – досвід відображення проблем навчання і виховання в роботі педагогічних з'їздів досліджуваного періоду.

Відповідно до поставлених завдань і мети було використано такі **методи дослідження**: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, систематизація, зіставлення), які використовувались з метою узагальнення поглядів представників вітчизняної педагогічної думки на досліджувану проблему окресленого періоду; *історичні* (хронологічний, діахронічний, ретроспективний, історико-педагогічний, історико-типологічний, історико-структурний), що дозволили простежити в динаміці зміст і напрями роботи педагогічних з'їздів досліджуваного періоду, дослідити вплив освітянських з'їздів на розвиток освіти в Україні в русі, змінах, часовій послідовності; проаналізувати якісні зміни в організації роботи з'їздів у межах визначеного історичного періоду; *порівняльно-змістовні*, що дозволили на основі аналізу архівних матеріалів, періодичної преси, монографій, творчої спадщини педагогів та нормативних документів зазначеного періоду узагальнити досвід організації і проведення педагогічних з'їздів окресленого періоду.

Джерельна база дослідження. Цінний фактологічний матеріал дисертації забезпечили:

- документи й матеріали *Центрального державного історичного архіву України* м. Києва (фонди: № 127 - Київська духовна консисторія, м. Київ, № 268 - Південне районне охоронне відділення Херсонської губернії, м. Одеса, № 275 Київське охоронне відділення, № 301 – Жандармські установи Подільської губернії, № 707 - Канцелярія попечителя Київського навчального округу, м. Київ, № 711 - Київська духовна академія, м. Київ, № 274 – Київське губернське жандармське управління, м. Київ, № 1252 - Штаб-офіцер корпусу жандармів у м. Одеса, № 1439 - Чернігівське губернське жандармське управління, м. Чернігів); *Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України* м. Києва (фонди: № 166 - Міністерство освіти України, № 2201 – Міністерство освіти Української Держави, м. Київ, № 2581 – Народне Міністерство освіти Української Народної Республіки, м. Київ); *Державного архіву Харківської області* м. Харкова (фонд р-103 – Відділ народної освіти Харківського повітового виконавчого комітету рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів). Здійснено аналіз збірників нормативних документів і матеріалів, виданих Міністерством народної освіти, циркулярів управління навчальними округами, звітів керівників педагогічних з'їздів, зокрема М. Бунакова та М. Корфа;

- малодосліджена історико-педагогічна література фондів рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського в м. Києві; Державної наукової архівної бібліотеки в м. Києві; Державної науково-педагогічної бібліотеки

України імені В.О. Сухомлинського в м. Києві; Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка в м. Харкові; Наукової бібліотеки імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка в м. Києві; Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна в м. Харкові;

- маловідомі для широкого наукового загалу публікації з висвітлення проблем навчання і виховання в діяльності педагогічних з'їздів у періодичних виданнях дореволюційного періоду: «Одесский вестник», «Педагогический листок», «Вестник Одесского земства», «Русская школа», «Южный край», «Школьное обозрение», «Одесский листок», «Світло», «Вільна українська школа»;

- монографії, дисертації провідних науковців, предметом дослідження яких стали явища, феномени, події і персоналії історико-педагогічного процесу визначеного нами періоду.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1861-1920 роки. Нижня межа (1861 р.) визначається роком проведення перших учительських з'їздів на території України та початком висвітлення на них проблем навчання і виховання учнівської молоді, верхня межа (1920 р.) зумовлена суспільно-політичними змінами в Україні, що привело до докорінних перетворень усієї системи освіти в країні, політизації змісту проблем навчання і виховання, що обговорювались на педагогічних з'їздах.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*:

- цілісно досліджено особливості організації та діяльності педагогічних з'їздів у конкретний історичний період (1861-1920 рр.) у контексті соціально-політичних зрушень, педагогічних реформацій;

- визначено і розкрито етапи обговорення на з'їздах проблем навчання і виховання: *I етап (1861 – 1870 рр.)* – етап обговорення окремих проблем навчання і виховання в період інтенсивного проведення локальних з'їздів; *II етап (1871 – 1898 рр.)* – етап обговорення загальних проблем навчання і виховання в умовах поступової заборони проведення з'їздів; *III етап (1899 – 1916 рр.)* – етап активного системного обговорення проблем навчання і виховання в умовах відродження роботи педагогічних з'їздів; *IV етап (1917 – 1920 рр.)* – етап обговорення проблем навчання і виховання у контексті політичних зрушень в країні;

- узагальнено напрями роботи з'їздів щодо розкриття проблем навчання і виховання учнівської молоді (постановка і обговорення дидактико-виховних, організаційних питань, відкритих уроків, навчальних програм; розробка методичних рекомендацій щодо викладання окремих дисциплін, зокрема географії, арифметики, іноземних мов, Закону Божого у різних навчальних закладах; здійснення просвітницької діяльності), а також проблеми навчання, що обговорювались на з'їздах (методи навчання, зміст початкової і середньої освіти, навчальні програми, освіта дорослих, тощо), виховання (завдання, методи морального, релігійного, трудового, естетичного, фізичного виховання учнівської молоді) і підготовки вчителя (обґрунтування важливості спеціальної підготовки вчителя, розроблення змісту, форм і методів підготовки вчителя, організація курсів, семінарів, стимулювання вчителів до творчої діяльності);

- угруповано педагогічні з'їзди *а) за ставленням уряду та урядових організацій до діяльності педагогічних з'їздів* (з'їзди, що проводились за цілковитої підтримки уряду; з'їзди, на яких заборонявся обмін думками; з'їзди, програму яких жорстоко контролював уряд; з'їзди, які використовувались політичними силами, як трибуна для висловлення своєї політичної позиції); *б) за змістом і обсягом охоплених питань* (з'їзди чіткої тематичної спрямованості; з'їзди, на яких обговорювались різноманітні загальні питання освіти, навчання і виховання учнівської молоді); *в) за ініціаторами проведення з'їздів* (з'їзди, організовані земствами; з'їзди, ініційовані вчительськими організаціями).

- окреслено перспективи творчого використання набутого педагогічного досвіду розв'язання на педагогічних з'їздах проблем навчання і виховання учнівської молоді в сучасних умовах;

- *уточнено* внесок освітянських з'їздів у розвиток педагогічної науки: обґрунтування зв'язку педагогіки та психології, створення педагогічних кафедр та педагогічних факультетів при університетах, організація дослідницьких лабораторій.

До наукового обігу вперше введено невідомі та маловідомі архівні документи (12), окремі факти та положення, пов'язані з діяльністю педагогічних з'їздів, які розширили уявлення про зміст та напрями роботи освітянських з'їздів, дозволили зробити висновки щодо умов організації та проведення вчительських з'їздів.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що дослідження *актуалізує* педагогічні ідеї минулого, які мають типологічну схожість із сучасними проблемами дидактики, виховання та засобами їх колегіального вирішення, проблемами підготовки педагогічних кадрів та підвищення кваліфікації вчителів.

Результати дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (довідка № 66-04/114 від 08.12.2016), Ірпінської спеціалізованої загальноосвітньої школи I-III ступенів художнього профілю №1 імені А.С. Макаренка (довідка №185 від 09.12.2016), Харківського комп'ютерно-технологічного коледжу (довідка № 66-82/132 від 12.12.2016), Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 311/03-а від 22.12.2016).

Положення та висновки, фактичний історико-теоретичний матеріал *можуть бути використані* у подальшій розробці питань історії освіти України, підготовці лекцій і спецкурсів з «Педагогіки», «Педагогіки вищої школи», «Історії педагогіки», «Педагогічної майстерності», підручників, посібників і методичних рекомендацій для студентів вищих педагогічних закладів, при написанні курсових та магістерських проектів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дослідження доповідались на *міжнародних науково-практичних конференціях*: «Дослідження і викладання іноземних мов у глобалізованому економічному просторі» (м. Київ, 2014 р.), «Основні напрями розвитку педагогічної науки» (м. Харків, 2016 р.), «Педагогіка у міждисциплінарному вимірі: від традицій до інновацій» (м. Київ, 2016 р.), «Педагогіка в системі гуманітарного знання» (м.

Хмельницький, 2016 р.), «Становлення і розвиток педагогіки» (м. Івано-Франківськ, 2016 р.); і *науково-практичній конференції*: «Гнучка модель навчання іноземної мови: проблеми, тенденції, перспективи» (м. Київ, 2014 р.)

Матеріали дослідження обговорювалися й отримали позитивну оцінку на засіданнях кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи ХНПУ імені Г.С. Сковороди (2014-2017 рр.)

Публікації. Результати дослідження опубліковано у 12 одноосібних працях, із них 5 статей у провідних наукових фахових виданнях України, 4 з яких внесені до наукометричних баз, 2 статті – іноземною мовою у закордонних виданнях та 5 статей - у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, висновків та списку використаних джерел (усього 354 найменування, з них – 51 архівних матеріалів), 2 додатків (на 3 сторінках). Загальний обсяг роботи - 237 сторінок (з них основного тексту – 191 сторінка).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність теми дослідження, розкрито ступінь наукової розробки обраної проблеми, визначено мету, об'єкт, предмет, завдання, методи дослідження, схарактеризовано його джерельну базу та хронологічні межі, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення здобутих результатів, відображено форми їх апробації.

У **першому розділі - «Організаційно-теоретичні засади діяльності педагогічних з'їздів (1861-1920 рр.)»** – визначено ступінь і напрями дослідженості проблеми, з'ясовано особливості роботи освітянських з'їздів у зазначений період, здійснено угруповання з'їздів, розкрито ставлення педагогів до проблем навчання і виховання учнівської молоді, їх роль в організації і проведенні з'їздів учителів; визначено і розкрито етапи обговорення на з'їздах питань навчання і виховання учнівської молоді.

Аналіз історико-педагогічної літератури, матеріалів з'їздів дозволив визначити ступінь дослідженості проблеми за такими напрямками: розкриття ролі та значення освітянських з'їздів у спогадах їх організаторів і учасників (М. Корф, М. Бунаков, М. Лавровський, С. Русова, Д. Семенов); висвітлення змісту роботи педагогічних з'їздів на сторінках педагогічних журналів та газет («Світло», «Вільна українська школа», «Одесский вестник», «Вестник Одесского земства», «Южный край», «Школьное обозрение», тощо); з'ясування змістової складової діяльності з'їздів у сучасних історично-педагогічних дослідженнях (освітня діяльність земств – Р. Гавриш, А. Гуз, Л. Дровозюк, Л. Корж, О. Мармазова, Н. Олійник, І. Шумілова; розвиток освіти та педагогічної думки в Україні – О. Бабіна, Н. Белозьорова, Б. Бім-Бад, Л. Ваховський, В. Вдовенко, Т. Гавриленко, О. Гайдай, О. Драч, І. Зайченко, І. Лисенко, М. Мінц, Ю. Надольська, М. Собчинська; визначення виховних проблем – О. Донченко, Л. Єршова, Г. Котломанітова, З. Нагачевська; відображення діяльності суспільних і громадських організацій у напрямі українізації освіти – А. Гречка, С. Дмитренко, О. Морозова). Однак, як свідчить аналіз зазначених праць, проблема з'їздів досліджувалась або фрагментарно (аспектно), або у контексті інших питань, що дало можливість визначити власний вектор наукового пошуку.

Підкреслимо, що виникнення освітянських з'їздів спричинено суспільно-політичною ситуацією в країні, яка склалася в середині XIX століття: скасування кріпосного права, загострення суспільних та освітніх проблем (неграмотність населення, нестача вчителів, низький рівень їхньої кваліфікації, застарілі методи навчання та виховання). Зазначене обумовило активність прогресивних педагогів у вивченні і використанні досвіду німецьких педагогів, які регулярно вирішували педагогічні проблеми на конференціях та з'їздах.

Ініціатором проведення першого педагогічного з'їзду (1861 р.), як відомо, був ординарний професор Харківського університету М. Лавровський, який під час виступу на засіданні Попечительської ради порушив питання необхідності проведення педагогічних з'їздів по типу німецьких «учительських зібрань». Спочатку було вирішено організовувати педагогічні з'їзди в губернських містах та запрошувати тільки представників декількох найближчих повітових училищ, керівництво з'їздами надавати директорам цих училищ. У зв'язку з нестачею часу на підготовку у 1861 році був організований та проведений лише один з'їзд – Харківський, у роботі якого брали участь тільки вчителі харківських та найближчих до міста училищ. Але вже у 1862 році в Харківському навчальному окрузі було проведено 10 педагогічних з'їздів, під час яких учителі обговорили проблеми методики викладання предметів училищного циклу, морального виховання і дисципліни учнів та організаційні проблеми підтримки училищного ладу.

На основі аналізу архівних матеріалів здійснено угруповання з'їздів: *а) за ставленням уряду та урядових організацій до діяльності педагогічних з'їздів* (з'їзди, що проводились за цілковитої підтримки уряду; з'їзди, на яких заборонявся обмін думками; з'їзди, програму яких жорстоко контролював уряд; з'їзди, які використовувались політичними силами, як трибуна для висловлення своєї політичної позиції); *б) за змістом і обсягом охоплених питань* (з'їзди чіткої тематичної спрямованості; з'їзди, на яких обговорювались різноманітні загальні питання освіти, навчання і виховання учнівської молоді); *в) за ініціаторами проведення з'їздів* (з'їзди, організовані земствами; з'їзди, ініційовані вчительськими організаціями).

У ході дослідження встановлено, що педагоги, педагогічна громадськість (М. Лавровський, М. Корф, В. Водовозов, М. Бунаков, Д. Семенов, М. Пирогов, Д. Тихомиров, С. Русова), які переймалися проблемами навчання і виховання учнівської молоді, не залишали поза увагою й питання організаційної діяльності педагогічних з'їздів. Більшість з них стояли у витоків організації перших з'їздів в Україні та Росії, доводили їх необхідність і доцільність у контексті реформування освіти. «Життєвим органом між народом і урядом», «компетентним тлумачем потреб народної освіти» називав з'їзди М. Лавровський. Формою підвищення педагогічних знань і умінь учительства визнавали їх М. Бунаков, В. Водовозов, М. Корф, К. Ушинський.

Усвідомлення особливої ролі освітянських з'їздів у вдосконаленні процесів навчання і виховання, підготовки вчителів спричинило активну громадську позицію педагогів, виявлену в конкретних кроках, діях. Вони ставали організаторами та безпосередніми керівниками роботи з'їздів (М. Корф, М. Бунаков, В. Водовозов,

Д.Семенов, Д. Тихомиров, П. Каптерев), брали участь в їх діяльності, розробляли рекомендації щодо поліпшення роботи з'їздів (М. Корф, М. Бунаков, К. Ушинський, Д. Семенов, Д. Тихомиров, П. Каптерев); особисто проводили показові уроки з використанням нових методів, методик навчання (М. Корф, М. Бунаков); залучали до роботи з'їздів як молодих учителів, так і зі стажем; представляли на з'їздах у формі доповідей, повідомлень теоретичні ідеї, надавали практичні рекомендації щодо методики викладання основних предметів у початковій школі, розвитку розумових здібностей, формування морально-вольових якостей, використання методів виховання (М. Корф, С. Русова, М. Бунаков, М. Пирогов, В. Водовозов, Д. Тихомиров, П. Каптерев). Крім того, впроваджували реформи у вчительських семінаріях, піднімали проблеми вищої освіти (Д. Семенов, М. Пирогов).

З'ясовано і розкрито в роботі, що педагоги-учасники педагогічних з'їздів – це, як правило, відомі фахівці з проблем освіти та виховання; автори численних науково-практичних трактатів, педагогічних ідей, викладачі навчальних закладів, курсів, семінарій; педагоги – майстри своєї справи, активні пропагандисти освітянських проблем.

Урядова політика, рівень розвитку педагогічної науки і шкільництва, особливості громадсько-педагогічного руху, політичних зрушень стали критеріями, за якими визначено і розкрито етапи обговорення на з'їздах проблем навчання і виховання. *I етап (1861 – 1870 рр.)* – етап початку обговорення на з'їздах окремих проблем навчання і виховання в період інтенсивного проведення локальних з'їздів (методи і прийоми викладання окремих навчальних предметів, приклад вчителя, зв'язок дисципліни і морального виховання); *II етап (1871 – 1898 рр.)* – етап обговорення загальних проблем навчання і виховання в умовах поступової заборони проведення з'їздів (початкова освіта, освіта в реальних і класичних гімназіях, освіта дорослих, освіта дітей з вадами розвитку, домашнє навчання, моральне, фізичне виховання, тощо); *III етап (1899 – 1916 рр.)* – етап активного системного обговорення проблем навчання і виховання в умовах відродження педагогічних з'їздів (демократизація, націоналізація освіти, узгодження програм початкової, середньої і вищої шкіл, зв'язок педагогіки і психології, виховуюче навчання, тощо); *IV етап (1917 – 1920 рр.)* – етап обговорення проблем навчання і виховання у контексті політичних зрушень у країні (українізація шкіл, обов'язковість, світськість, безкоштовність освіти, гармонійний розвиток особистості школяра).

У другому розділі - «Досвід відображення проблем навчання і виховання учнівської молоді в роботі педагогічних з'їздів (1861-1920 рр.)» - визначено і схарактеризовано коло проблем, пов'язаних з навчанням і вихованням учнівської молоді, які розглядались під час проведення педагогічних з'їздів зазначеного періоду, а також з професійною підготовкою, матеріальним і правовим становищем учителів.

Практична цінність педагогічних з'їздів, як свідчить аналіз архівних документів, полягала в обговоренні різноманітних дидактичних проблем: освіти, навчання учнівської молоді. Підкреслимо, питання, що обговорювалися на засіданнях, були не рівнозначні: від глобальних, концептуальних до конкретно-

предметних, але з однаковим інтересом і зацікавленістю вивчалися і презентувалися учасниками з'їздів.

Аналіз матеріалів педагогічних з'їздів, починаючи з 1861р. по 1920р., що проходили в різних містах України, Росії, Фінляндії, свідчить, що делегатами активно обговорювалися шляхи реалізації міжпредметних зв'язків (1862 р.), удосконалення навчальних програм (1862, 1864 рр.), відбір і характеристика окремих методів і прийомів викладання (1867, 1870, 1871 рр.), особливості організації і реалізації навчання в різних типах шкіл, зокрема, приходських училищах. Важливе місце в роботі з'їздів займало обговорення питань змісту і методик викладання різних навчальних предметів (географії, математики (арифметики, геометрії), мов, історії. Зверталась увага навіть на створення сприятливих умов для навчання «малолітніх працівників» та підлітків (1895 р.), на позитивні наслідки організації спільного навчання хлопчиків і дівчат у Харкові і Петербурзі (1913-1917 рр.), доводилась користь ручної праці не тільки для оволодіння професійними та спеціальними навичками, а й для морального виховання учнів; підкреслювалась доцільність практичних занять у майстернях з метою більш глибокого засвоєння теоретичних знань (1895-1896 рр.).

Особливим предметом розгляду на засіданнях з'їздів були питання організації початкової освіти: визначення її ролі у становленні особистості учня, посилення якості предметів, які мали викладатися в початковій школі, забезпечення учнів підручниками й посібниками, вимоги до них. У контексті цих проблем учасники Ірбитського і Шадринського з'їздів обговорювали і питання про домашнє навчання (1882 р.). Порушення даного питання було спричинено виданням циркуляра міністра народної освіти барона О. Ніколаї від 14.02.1882 р., згідно якого від осіб, які займаються домашнім навчанням грамоті в селах, не вимагається вчительського звання, а поліцейська влада не повинна переслідувати таких «безправних» учителів. Підкреслювалося, що домашню школу, як організоване домашнє навчання, за допомогою земства, з учителями із селянських підлітків, які закінчили курс земського училища, та які працюють під керівництвом учителів інших училищ, потрібно назвати одним з «найбільш практичних, плідотворних та симпатичних народів засобів розповсюдження грамотності серед селян».

Звертає увагу прагнення учасників педагогічних з'їздів вирішити проблему організації навчання дорослих, у контексті якого обговорювалися питання підготовки підручників, посібників, розробки практичних робіт з урахуванням віку учнів, створення наочних посібників і бібліотек для дорослих, оптимізації роботи недільних шкіл та повторювальних курсів (1911 р.). Зазначалось, що формування груп учнів слід робити за рівнем підготовки; при складанні навчальних програм брати до уваги не тільки дорослий вік, а й сформованість поглядів на життя, освіту, їхні професійні потреби. При чому основними предметами для вивчення пропонували природознавство та батьківщинознавство і особливо ті, що потрібні селянам: арифметика з початковими знаннями з геометрії та землемірвання, викладки на рахівницях і ведення «грошових книг»; мова з надбанням навичок написання розписок, листів, заяв та вироків сільських сходів, а також вивчення Закону Божого.

Робота з'їздів проходила, як правило, при значній активності її делегатів, а інколи у палких дискусіях. Так, проблеми використання наочності в навчальному процесі, наявність суперечності між формальними поверховими вимогами іспитів та більш глибокими педагогічними вимогами початкової школи й життя вирішувалися в атмосфері досить серйозних обговорень, проголошення різних точок зору. Наприклад, делегати Загальноземського з'їзду (Москва, 1911р.) дістали висновків, що екзамени змушували вчителя займатися одноманітними малопродуктивними заняттями, «натаскуванням», ніж живою продуктивною роботою, якої потребує школа, і вони «не в змозі дати об'єктивно задовільного матеріалу для оцінки переваг учителя та діяльності школи» (М. Бунаков). Постановили, що для покращення ситуації з проведення іспитів потрібно задовольнити декілька умов: проводити іспити повинні знайомі дітям люди, учителі, яких вони бачать щоденно у школі, у знайомій для дітей обстановці і при дотриманні педагогічних вимог. Пізніше делегати Першого Всеросійського з'їзду з питань народної освіти (1913-1914 рр.) прийняли рішення, що іспити в народній школі небажано проводити у святкові дні. Вони повинні прийматися комісією, яка складається переважно з учителів даної школи, але вже з залученням двох учителів сусідніх шкіл, а також інспектора; про час іспитів учні мають знати за 15 днів до іспиту.

Змістовним і цінним в організаційно-практичному плані був Перший Всеросійський з'їзд з питань народної освіти, який проходив у Санкт-Петербурзі з 23.12.1913 по 03.01.1914 рр., на першій секції якого розглядалось питання про введення всезагального та обов'язкового навчання, про школи для підлітків і дорослих, про дошкільне виховання і навчання. Думки делегатів з приводу змісту навчання розділились у такий спосіб: одні вважали, що учні потребують не тільки загальноосвітніх знань, а й набуття у школі практичних сільськогосподарських та ремісничих знань та умінь. У той же час, інші делегати сперечались, що такий «утилітаризм» сприяє інтересам певної меншості, що початкова школа має залишатися тільки загальноосвітньою, що в іншому разі школа не зможе виховати самостійного самосвідомого громадянина. Основною метою навчання делегати вважали не надання учням великої кількості знань, а збудження в них інтересу до цих знань. Гаряче обговорювали делегати й необхідність введення на законодавчому рівні обов'язкового початкового навчання.

Актуальними з огляду на сучасні виклики інклюзивної освіти була постановка і обговорення питань навчання дітей з вадами (сліпі, глухонімі, діти з розумовими розладами). Так, із 27.12.1895 по 10.01.1896 рр. проходив Другий з'їзд діячів технічної професійної освіти (м. Москва), на якому вперше детально розглядалися ці питання, наголошувалося на необхідності запровадження в школах акустичного методу навчання, зниження кількості учнів у класі до 8-12 чоловік, на доцільності підготовки вчителів на спеціальних курсах та клопотанні про відкриття училищ для глухонімих, сліпих. З'їзд вніс пропозицію до навчальних закладів, які готують народних вчителів, про внесення до програми такої дисципліни, як методика навчання грамоті сліпих, а також про введення загальної системи Брайля до інституту сліпих і слабоумних дітей. Крім того, запропоновано резолюцію-клопотання про створення за підтримки уряду громадських та приватних медично-

виховних закладів для слабоумних та епілептиків, а також допоміжних класів і дитячих садків для малоуспішних дітей. Пізніше (1913-1914 рр.), на з'їздах знову було піднято питання про навчання дітей з вадами.

У ході дослідження встановлено, що патріотично налаштована педагогічна громадськість школи не залишала думку про можливість, необхідність побудови національної школи. Так, на Другому з'їзді Всеросійської Спілки вчителів і діячів народної освіти (26-29.12.1905 р., м. Териокі) освітяни підняли питання про національні школи (українські, білоруські, латиські, татарські, башкирські, естонські), необхідність забезпечення їх підручниками, що написані рідною мовою, впровадження викладання у таких школах мовами національних меншин. З цією метою було запропоновано введення курсу «місцевої мови» до програми вчительських семінарій та інститутів.

На з'їздах 1912-1915 рр. лунали пропозиції розвивати мислення дітей через рідну мову, також наголошувалось на доцільності навчання дітей українською мовою, вивчення природи, географії та історії України (І. Привалов). На педагогічному з'їзді 12-19.04.1916 р. у м. Києві вже визначалось і проголошувалось про доцільність розробки і запровадження Концепції національної школи. Рішучість дій педагогічної громадськості в цьому напрямі спостерігалась після Першого Всеукраїнського учительського з'їзду (м. Київ 5-6 квітня 1917 р.). На всіх рівнях шкіл було прийнято рішення розпочинати викладання українською мовою, при цьому делегати закликали ці зміни впроваджувати поступово, протягом двох років. Для забезпечення цієї постанови було рекомендовано почати видання україномовних підручників і посібників, а перед друком нових підручників узгодити єдину українську термінологію. Секція середньої школи запропонувала відкриття за державний кошт україномовних шкіл особливо у великих містах. У всіх школах обов'язковою вимогою було вивчення української мови та літератури, історії України тощо.

Продовживши роботу у напрямі, заданому Першим з'їздом, делегати розглянули запропонований Товариством шкільної освіти план єдиної української школи, який став «основою проекту єдиної школи в Україні». У контексті українізації освіти актуальним ставало питання видання україномовних підручників, відкриття курсів українознавства. До шкільної програми пропонувалось включити не тільки українську мову, але й національну «словесну, музичну, мистецьку творчість». Згодом, 30.05.1918 р. на Першому з'їзді вищих навчальних закладів України (м. Київ) знову було порушено питання мови навчання в українських вишах. Делегати з цього питання висловлювались дуже обережно: «питання про мову викладання у вищій школі повинно отримати вирішення тільки від тієї установчої влади, яка встановить конституцію країни».

Заслугою педагогічних з'їздів, як свідчить аналіз матеріалів їх засідань, були розробка і прийняття чисельних рекомендацій вчителям, наприклад, щодо використання в процесі викладання мов різних методів навчання (практично-аналітичний спосіб, пояснювальне читання, бесіди, письмове викладання власних думок, ознайомлення з кращими вітчизняними письменниками завдяки читанню їх творів) (1862 р., м. Лебедин); викладання географії, яке повинно було починатися з

вивчення рідного села та його околиць; ознайомлення учнів з новим матеріалом, який доцільно подавати «від легкого до важкого, від зовнішньої сторони явищ до внутрішньої, від фактів до їх причинного зв'язку та закономірностей, надаючи учням, по можливості, доходити до висновків самим за власними спостереженнями (1911 р.); рекомендувалось вказувати учням шляхи практичного застосування набутих знань (1911 р.); пропонувалось при складанні навчальних програм та обранні методів навчання віддавати перевагу засвоєнню навичок та розвитку здібностей, а ні накопиченню знань (1911 р.).

Про зацікавленість шкільними проблемами, переконаність у доцільності вдосконалення шкільного життя, зокрема освіти і навчання свідчать і численні пропозиції делегатів з'їздів, зокрема, розширення програм недільної школи; впровадження в реальних училищах вивчення двох іноземних мов, щоб забезпечити можливість учням вільно читати фахову літературу, видану іноземними мовами (1895-1896 рр.) тощо.

Проведений науковий пошук свідчить, що предметом активного обговорення делегатами з'їздів ставали і різноманітні проблеми виховання школярів. Так, учасники педагогічних зібрань порушували питання про відмінні риси хлопчиків і дівчат, взаємовідносини учнів і вчителів, шкільну дисципліну, заохочення й покарання, вплив прикладу вихователів, учителів на моральний розвиток дітей; про створення життєрадісної атмосфери в школі, як умови успішного розумового, фізичного виховання, про завдання, методи трудового виховання, методику та специфіку дошкільного виховання.

Важливою умовою ефективності організації навчально-виховного процесу визнавалось залучення сім'ї та суспільства до шкільних справ, спілкування учнів з учителями поза межами класу. Зокрема, під час з'їзду з питань сімейного виховання (1912-1913 рр.) родина розглядалась, як «виховуюче середовище». У ході обговорення цього питання лунали суперечливі пропозиції: одні доповідачі відстоювали позицію про необхідність відлучати дітей від родини як найраніше, проте, інші - наполягали на великому впливі родини на виховання дітей, формування у них громадянського почуття, у боротьбі зі шкідливими звичками. Але, зауважувалось, що для правильної постановки родинного виховання дуже важливим вважалось навчання та виховання самих батьків, особливо матерів. З цією метою у різних містах організовувались курси та гуртки: «Мати й дитина» (м. Київ), «Школа для матерів по догляду за дитиною» (м. Москва), платні педагогічні, юридичні та природничо-медичні курси (м. Санкт-Петербург), жіночі клуби (м. Ростов-на-Дону). Однак, відвідувати ці курси мали змогу не всі жінки з причини високої ціни курсів та 12-годинної зайнятості матерів.

Усвідомлюючи роль морального виховання у формуванні особистості, делегати майже на кожному засіданні з'їздів звертали увагу на пошук ефективних засобів впливу на дитину, пропонували конкретні заходи: «бесіди за темами з повсякденного життя та про всі події, які відомі дітям»; «читання зразків художньої літератури»; «викладання історії з точки зору основних моральних принципів, що слугувало матеріалом для моральних висновків». Під час проведення Першого Загальноземського з'їзду в Москві (1911р.) обговорювались основні цілі виховання

(усвідомлення почуття обов'язку, формування таких якостей, як добросовісність, акуратність, наполегливість, підпорядкування своїх інтересів інтересам суспільства, набуття культурних навичок у відносинах з товаришами та дорослими) та засоби досягнення цих цілей (приклад учителя, проведення позакласних та класних занять, організація екскурсій, ігор, розваг, встановлення відповідного ладу в школі).

Особливої уваги делегатів з'їздів набула проблема фізичного виховання учнів. Так, на Другому з'їзді російських діячів технічної та професійної освіти (27.12.1895 – 10.01.1896 рр.) уперше пропонувалося не тільки визнати фізичне виховання окремою загальноосвітньою дисципліною, а клопотати перед урядом щодо створення центральної школи з підготовки вчителів фізичної освіти: висловлено пропозицію організувати літні дитячі колонії задля розвитку фізичних і духовних сил дітей. На початку ХХ ст. на Першому Загальноземському з'їзді з народної освіти (1911р.) знову постало питання про «фізичне виховання», «фізичний розвиток», «фізичну освіту», яким було дано чітке визначення та з'ясовано завдання й шляхи реалізації кожного з них.

Підкреслимо, що на з'їздах, як свідчить аналіз стенограм, акцентувалась увага як на позитивних моментах, так і називалися недоліки, що гальмували виховний процес. Наприклад, серед причин, чому середня школа не може здійснювати завдання виховання на належному рівні називались такі: «офіційно-бюрократична організація середньої школи», «політична тенденціозність школи, недовіра до суспільства, недовіра до викладача, повне знеособлення учня, багатопредметність і перевантаженість програм». У якості виходу із ситуації пропонувалось запровадити принцип колегіального управління школою, усунути політизованість школи, залучати суспільство до вирішення питань шкільного виховання, покращити правове становище викладача, скоротити програми та створити умови для індивідуального розвитку учнів.

Події 1905 - 1917 рр. підвищили громадську свідомість, активізували вчителів, і все частіше лунали «гарячі» та «палкі» голоси за визнання національного виховання в якості провідного завдання школи в контексті українізації школи. Зверталась увага на необхідність національного виховання через вивчення навколишнього життя, рідної мови, традицій свого народу, тощо.

Вивчення матеріалів засідань освітянських з'їздів свідчить, що кожен із них не проходив без обговорення проблеми вчителя, як дієвого фактору забезпечення ефективності навчання і виховання учнівської молоді. Аналіз розглянутих питань дозволив угрупувати їх у такий спосіб: I група питань розкривали роль учителя, його місію в процесі навчання та виховання учнівської молоді, характеризували власне особистість учителя, вимоги до його підготовки, а також питання, що стосувалися духовних, матеріальних потреб учителя (покращення побуту вчителя, його матеріальне становище, умови життя, піклування про підтримку здоров'я, правовий стан, його права та обов'язки, пенсійні питання, перспективи розвитку громад взаємодопомоги вчителям, створення профспілки вчителів); II група питань торкалася підготовки вчителів, її змістової та функціональної складових (проведення курсів, відкриття навчальних закладів, розробка програм, написання підручників і посібників, упровадження курсів, наприклад, з бібліотекознавства:

вивчення літератури, включення курсу шкільної гігієни до програми підготовки вчителів початкової школи); III група питань пов'язана з розкриттям організаційно-методичних аспектів діяльності школи і вчителів (надання середній школі більше автономії для заохочення педагогічної творчості, підняття авторитету педагогічних рад, заснування загального друкарського органу, пропозиція заміни інститутів на педагогічні факультети при університетах, створення спеціальної комісії для розробки заходів, спрямованих на підвищення кваліфікації міських учителів, зміни до процедури звільнення вчителів).

Зазначимо, що делегати з'їздів не обходили питань, що відображали політичний окрас діяльності вчителя. Наприклад, на Всеросійському з'їзді вчителів і діячів середньої школи (лютий 1906р.) на Іматрі одним із питань було врегулювання учнівського руху, спричиненому знеособленням учнів, пригніченням їх. Вихід з цієї ситуації з'їзд вбачав у врахуванні урядом та вчителями вимог, що висували учні: розширення курсу загальноосвітніх дисциплін, бібліотек, надання дозволу на виписування газет і журналів, організація екскурсій, відвідування музеїв, лекцій, вільне спілкування з викладачами поза класом про сучасні події без нагляду класної дами, безконтрольне листування, скасування балів за поведінку, покарань, відсутність класної дами під час проведення уроків.

Розкриття проблеми вчителя, як свідчить аналіз архівних документів, передбачало читання лекцій для них з метою збудження самостійності і творчості, проведення практичних занять у формі показових уроків у місцевих школах, а також організацію нарад з обміну спостереженнями та ідеями з приводу актуальних, важливих для вчителів питань (З'їзди в Маріуполі (1873р.), Херсоні (1874р., 1881р.), Лубнах (1878р.), Бердянську (1883р.), тощо).

Отже, постановка й обговорення проблем навчання і виховання учнівської молоді пробуджували в цілому педагогічну громадськість, стимулювали вчителів до активної творчої роботи в школі, до підвищення власної кваліфікації, самоосвіти, саморозвитку. Однак, підкреслимо, що окремі питання залишилися на рівні обговорення делегатами, інші - на рівні прийняття порад.

У роботі окреслено перспективи творчого використання набутого педагогічного досвіду розв'язання на з'їздах проблем навчання і виховання учнівської молоді в сучасних умовах.

Проведений науковий пошук дав можливість сформулювати такі **висновки**.

1. Аналіз стану дослідження проблеми дозволив констатувати актуальність досліджуваної проблеми і схарактеризувати напрями наукових пошуків: аналіз діяльності освітянських з'їздів, здійснений в опублікованих працях, статтях та спогадах самих організаторів, керівників та ідейних натхненників педагогічних з'їздів (М. Корфа, М. Бунакова, М. Лавровського, С. Русової, Д. Семенова); надання оцінки роботі педагогічних з'їздів, висвітленню їх діяльності на сторінках періодичної преси дорадянського («Вільна українська школа», «Світло», «Южный край», «Одесский листок») та радянського періодів («Советская педагогика», «Народное образование», «Вопросы психологии», «Семья и школа»); характеристика діяльності з'їздів у контексті розробки педагогічних, історико-педагогічних проблем сучасними дослідниками: аналіз концепції виховуючого

навчання, виховання, розкриття сутності освітньої діяльності громадських організацій, ролі земств і прогресивних педагогів в організації педагогічних з'їздів, з'ясування чинників розвитку освіти та педагогічної думки в Україні, що дозволило визначити наукову нішу дослідження.

2. З'ясовано, що глибоко усвідомлюючи важливість розробки проблем навчання і виховання учнівської молоді, педагоги, громадські діячі досліджуваного періоду (М. Лавровський, К. Ушинський, П. Каптерев, М. Корф, В. Водовозов, М. Бунаков, Д. Семенов, М. Пирогов, Д. Тихомиров, С. Русова, тощо) не тільки активно обговорювали їх на засіданнях педагогічних з'їздів, а й пропонували конструктивні рішення, рекомендації, пропозиції щодо організації пізнавальної діяльності школярів, застосування в шкільній практиці оптимальних форм, методів навчання, реалізації завдань морального, трудового, естетичного виховання, а також підняття статусу вчителя, як дієвого фактору забезпечення ефективності навчально-виховного процесу.

Вбачаючи в діяльності педагогічних з'їздів прогресивну місію, вони брали активну участь в організації їх роботи, керуванні ними, складанні програм роботи з'їздів, читанні лекцій, проведенні практичних занять і відкритих уроків з наступним обговоренням, регулярному висвітленні подій з'їздів та їх аналізу на сторінках періодичної преси та у власних працях.

3. Визначено і розкрито етапи обговорення на з'їздах проблем навчання і виховання: *I етап (1861 – 1870 pp.)* – етап початку обговорення на з'їздах окремих проблем навчання і виховання в період інтенсивного проведення локальних з'їздів (методи і прийоми викладання окремих навчальних предметів, приклад вчителя, зв'язок дисципліни і морального виховання); *II етап (1871 – 1898 pp.)* – етап обговорення загальних проблем навчання і виховання в умовах поступової заборони проведення з'їздів (початкова освіта, освіта в реальних і класичних гімназіях, освіта дорослих, освіта дітей з вадами розвитку, домашнє навчання, моральне, фізичне виховання, тощо); *III етап (1899 – 1916 pp.)* – етап активного системного обговорення проблем навчання і виховання в умовах відродження педагогічних з'їздів (демократизація, націоналізація освіти, узгодження програм початкової, середньої і вищої шкіл, зв'язок педагогіки і психології, виховуюче навчання, тощо); *IV етап (1917 – 1920 pp.)* – етап обговорення проблем навчання і виховання у контексті політичних зрушень у країні (українізація шкіл, обов'язковість, світськість, безкоштовність освіти, гармонійний розвиток особистості школяра).

Узагальнено напрями роботи з'їздів щодо розкриття проблем навчання і виховання учнівської молоді (постановка і обговорення дидактико-виховних, організаційних питань, відкритих уроків, навчальних програм; розробка методичних рекомендацій щодо викладання окремих дисциплін, зокрема географії, арифметики, іноземних мов, Закону Божого у різних навчальних закладах; здійснення просвітницької діяльності), а також зміст дидактичних проблем (методи навчання, зміст початкової і середньої освіти, навчальні програми, освіта дорослих, тощо), проблем виховання (завдання, методи морального, релігійного, трудового, естетичного, фізичного виховання учнівської молоді). У динаміці подано розв'язання на з'їздах проблем учительства: від постановки питання про вирішення

матеріальних і побутових проблем учительства, підвищення самосвідомості вчителів, визначення їх правового та суспільного стану, до сприяння їхньому творчому пошуку, надання свободи в виборі методів і засобів навчання, наукового підходу до організації підготовки педагогічних кадрів, участі вчителів у житті суспільства, стимулювання процесу їх самовдосконалення. Особливу увагу проблемам вчителів було надано під час роботи з'їздів, організованих учительськими організаціями (Делегатські з'їзди Всеросійської вчительської спілки (1905 р., 1906 р.), Перший Всеросійський з'їзд імені К.Д. Ушинського (1902-1903 рр.), Другий Всеросійський з'їзд імені К.Д. Ушинського (1913-1914рр.)).

На основі аналізу архівних матеріалів здійснено класифікацію з'їздів: *а) за ставленням уряду та урядових організацій до діяльності педагогічних з'їздів* (з'їзди, що проводились за цілковитої підтримки уряду; з'їзди, на яких заборонявся обмін думками; з'їзди, програму яких жорстко контролював уряд; з'їзди, які використовувались політичними силами, як трибуна для висловлення своєї політичної позиції); *б) за змістом і обсягом охоплених питань* (з'їзди чіткої тематичної спрямованості; з'їзди, на яких обговорювались різноманітні загальні питання освіти, навчання і виховання учнівської молоді); *в) за ініціаторами проведення з'їздів* (з'їзди, організовані земствами; з'їзди, ініційовані вчительськими організаціями).

4. Окреслено перспективи творчого використання набутого досвіду організації і проведення педагогічних з'їздів у сучасних умовах на рівні організації: відновити статус освітянських з'їздів, намітити періодичність їх проведення, використовувати педагогічні з'їзди, як засіб підвищення професійного рівня працівників освіти, як арену обміну педагогічними ідеями, думками; на рівні методичного забезпечення навчання і виховання: розробка рекомендацій щодо реалізації завдань навчання і виховання учнівської молоді; презентація нових освітніх і виховних технологій, проектів; створення підручників нового покоління.

Подальшого дослідження потребують питання аналізу впливу прийнятих освітянськими з'їздами резолюцій, постанов на розвиток шкільництва в досліджуваному періоді.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дослідження:

1. Діденко І.О. Освітянські з'їзди кінця 1905 – початку 1906 років, як основний чинник прогресивних зрушень у реформуванні середньої школи в нашій країні. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України, 2016. Вип. 21 (2-2016). Ч. 1. С. 65-70.

2. Діденко І.О. Особливості діяльності педагогічних з'їздів у 1884-1899 роки. *Педагогіка та психологія*. Х.: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2014. Вип. 46. С.157-164.

3. Діденко І.О. Особливості роботи педагогічних з'їздів під час революції 1905 – 1907 років. *Педагогічний процес: теорія і практика*. К.: ТОВ Видавниче підприємство «Едельвейс», 2016. Вип. 4 (55). С. 40-43.

4. Діденко І.О. Педагогічні з'їзди на теренах України та Росії: витоки та наслідки. *Педагогіка та психологія*. Х.: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2013. Вип. 44. С.137-146.

5. Діденко І.О. Постать вчителя на зламі століть в контексті педагогічних з'їздів 1902-1903 рр. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. К.: ТОВ Видавниче підприємство «Едельвейс», 2016. Вип. 3-4 (48-49). С. 44-47.

6. Iryna Didenko Pedagogical Congresses of the Early XX Century and their Influence on the Education of XX and Early XXI Centuries. *Gospodarka i Edukacja: nowoczesne tendencje : Volume of Scientific Papers*. Opole, Poland, 2017. P. 82–85.

7. Didenko I.O. Specific Features of Secondary Education Problems in Context of the First All-Russian Congress of Secondary School Teachers (February, 1906). *Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja; doświadczenie*. Łódź, Polska, 2016. №4 (8) P. 74-77.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Діденко І.О. Вчитель, як головна дійова особа педагогічних з'їздів на початку ХХ ст. *Гнучка модель навчання іноземної мови: проблеми, тенденції, перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 14 жовтня 2014 р.). К.: ІМВ, 2014. С. 13-15.

9. Діденко І.О. Діяльність вчительських організацій на педагогічних з'їздах початку ХХ століття. *Основні напрями розвитку педагогічної науки* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21-22 жовтня 2016 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 11-13.

10. Діденко І.О. Проблемні питання перших педагогічних з'їздів в Україні та Росії. *Дослідження і викладання іноземних мов у глобалізованому економічному просторі* : матеріали I міжнар. конф. (м. Київ, 19 вересня 2014 р.). К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. С. 120-122.

11. Діденко І.О. Спадкоємність і узгодженість тематики та проблематики педагогічних з'їздів першої декади 20 століття. *Становлення і розвиток педагогіки* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 23-24 грудня 2016 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 10-12.

12. Діденко І.О. Трансформація освітянських задач і перспектив в роботі педагогічних з'їздів першої декади ХХ століття. *Педагогіка в системі гуманітарного знання* : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 18-19 листопада 2016 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 16-18.

Анотації

Діденко І.О. Проблеми навчання та виховання учнівської молоді в роботі педагогічних з'їздів (1861-1920). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2017.

У дисертації подано комплексне дослідження особливостей організації та діяльності педагогічних з'їздів (1861-1920рр.) у контексті суспільно-політичних зрушень. На підставі аналізу архівних і історико-педагогічних джерел визначено і

розкрито етапи обговорення на з'їздах проблем навчання і виховання: *I етап (1861 – 1870 pp.)* – етап обговорення окремих проблем навчання і виховання в період інтенсивного проведення локальних з'їздів; *II етап (1871 – 1898 pp.)* – етап обговорення загальних проблем навчання і виховання в умовах поступової заборони проведення з'їздів; *III етап (1899 – 1916 pp.)* – етап активного системного обговорення проблем навчання і виховання в умовах відродження роботи педагогічних з'їздів; *IV етап (1917 – 1920 pp.)* – етап обговорення проблем навчання і виховання у контексті політичних зрушень у країні. Узагальнено напрями роботи з'їздів щодо розкриття проблем навчання і виховання учнівської молоді, а також проблеми навчання, що обговорювались на з'їздах, виховання і підготовки вчителя. З'ясовано роль педагогів, громадських діячів в організації роботи освітянських з'їздів досліджуваного періоду, узагальнено їхні погляди на значення з'їздів у вирішенні проблем навчання і виховання учнівської молоді. Класифіковано педагогічні з'їзди: за ставленням уряду та урядових організацій до діяльності педагогічних з'їздів, за змістом і обсягом охоплених питань, за ініціаторами проведення з'їздів. Окреслено перспективи творчого використання досвіду розв'язання на педагогічних з'їздах проблем навчання і виховання учнівської молоді в сучасних умовах.

Ключові слова: виховання, методи, навчання, освіта дорослих, педагогічні з'їзди, педагогічні курси, підготовка вчителів, учнівська молодь.

Диденко И.А. Проблемы обучения и воспитания учащейся молодежи в работе педагогических съездов (1861-1920). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук (доктора философии) по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды, Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2017.

В диссертации представлено комплексное исследование особенностей организации и деятельности педагогических съездов (1861-1920 pp.) в контексте социально-политических изменений. На основе анализа архивных документов и историко-педагогических источников определено и раскрыто этапы обсуждения на съездах проблем обучения и воспитания: *I этап (1861 – 1870 гг.)* – этап обсуждения отдельных проблем обучения и воспитания в период интенсивного проведения локальных съездов; *II этап (1871 – 1898 гг.)* – этап обсуждения общих проблем обучения и воспитания в период постепенного запрещения проведения съездов; *III этап (1899 – 1916 гг.)* – этап активного системного обсуждения проблем обучения и воспитания в условиях возрождения работы педагогических съездов; *IV этап (1917 – 1920 гг.)* – этап обсуждения проблем обучения и воспитания в контексте политических изменений в стране. Обобщены направления работы съездов по раскрытию проблем обучения и воспитания учащейся молодёжи, а так же проблемы обучения, которые обсуждались на съездах, проблемы воспитания и подготовки учителя. Определена роль педагогов, общественных деятелей в организации работы педагогических съездов исследуемого периода, обобщены их взгляды на значение съездов для решения проблем обучения и воспитания учащейся молодёжи. Классифицированы педагогические съезды: по отношению правительства и

правительственных организаций к деятельности педагогических съездов, по содержанию и объёму охваченных вопросов, по инициаторам проведения съездов. Очерчены перспективы творческого использования опыта решения на педагогических съездах проблем обучения и воспитания учащейся молодёжи в современных условиях.

Ключевые слова: воспитание, методы, обучение, образование взрослых, педагогические съезды, педагогические курсы, подготовка учителей, учащаяся молодёжь.

Didenko I.O. Problems of Studying Youth Learning and Upbringing in the Work of Pedagogical Congresses (1861-1920). – Manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Pedagogical Science (PhD), specialism 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2017.

The dissertation presents a comprehensive study of the specific features of the organization and activity of pedagogical congresses (1861-1920) in the context of sociopolitical changes.

Based on the analysis of archival documents and historical and pedagogical sources, the stages of discussion of the problems of education and upbringing at congresses are determined and revealed: I stage (1861 - 1870) - the stage, when some separate problems of education and upbringing in the period of intensive organizing of local congresses were discussed (separate subjects teaching methods, teacher as a role model, interconnection of discipline and moral education); II stage (1871 - 1898) - the stage, when the general problems of education and upbringing in the period of the gradual decrease of congresses number were discussed (primary education, adults education, education of children with special educational needs, homeschooling, moral and physical education); III stage (1899 - 1916) - the stage, when the problems of education and upbringing in the period of the pedagogical congresses revival were actively and systematically discussed (democratization and nationalization of education, correspondence of primary, secondary and higher education curricula, interconnection between Pedagogy and Psychology, upbringing education); IV stage (1917 - 1920) is the stage, when the problems of education and upbringing in the context of political changes in the country were discussed (Ukrainization of schools, compulsory, secular and free of charge education, balanced development of a learner's personality).

The directions of congresses work on the problems of teaching and upbringing learners are generalized (the formulation and discussion of didactic and upbringing, organizational issues, open lessons, curricula, the development of methodological recommendations for certain disciplines teaching, in particular, Geography, Arithmetic, Foreign Languages, the Law of God in various educational institutions, educational activity), as well as problems of education (teaching methods, content of primary and secondary education, educational programs, adults education, etc.), problems of upbringing (objectives, methods of moral, religious, labor, aesthetic, physical education of learners) and teacher training (rationale for the specific teacher training, development of

content, forms and methods of teacher training, courses, seminars organizing, triggering teachers' creative activity).

The role of teachers and public figures in pedagogical congresses organization process in the given period is determined, their ideas about the importance the congresses for solving the problems of teaching and upbringing the learners are summarized.

Pedagogical congresses are classified: according to the attitude of the government and governmental organizations to the pedagogical congresses (congresses fully supported by government, congresses with forbidden opinions exchange, congresses with program fully controlled by government, congresses, that were used by political forces for declaring their views and beliefs), according to the content and scope of issues covered (congresses with narrow scope of problems covered and a few issues for discussions; congresses, where a variety of different general problems of education were covered), and according to the initiators of the congresses (congresses, organized by zemstvo (local government body in the second half of the 19th century and at the beginning of the 20th century in Ukraine), congresses, initiated by teacher organizations).

The contribution of educational congresses to the development of pedagogical science is revealed: the rationale for pedagogy and psychology interconnection, necessity of pedagogical departments and pedagogical faculties at universities, necessity for research laboratories setting up.

The prospects for creative use of the experience of solving problems of teaching and upbringing learners at pedagogical congresses in modern conditions are outlined: to retrieve the status of educational congresses, to outline the frequency of their conducting, to use congresses for teacher training and development of their professional level, to create an opportunity for teachers' opinions exchange; to develop recommendations for achieving the outcomes of educational process, to present new educational techniques, projects, to create next generation course-books. Some unknown and little-known archival documents were introduced, certain facts and regulations related to the pedagogical congresses helped to broaden the understanding how the problems of education and upbringing were solved at pedagogical congresses.

Keywords: upbringing, methods, education, education of adults, pedagogical congresses, pedagogical courses, teacher training, studying youth.